

А. Ю. Чабан
(Черкаси)

ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я НАПЕРЕДОДНІ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Середнє Подніпров'я (тобто південна Київщина, центральна Черкащина, західна Полтавщина) впродовж віків відіграло роль геополітичного вузла для зовнішніх, стосовно України, державних формувань, а також — внутрішніх — для населення безпосередньо українських земель. Переважна більшість дослідників історії України відводить цій землі роль ядра у формуванні українського етносу у найдавніші часи, в період виникнення та утвердження українського козацтва, формування Української козацької держави.

Починаючи з кінця XVI ст., територія Середнього Подніпров'я починає знову займати особливе становище серед українських земель. Це відбувалося під впливом різноманітних факторів; їх поєднання і складає поняття геополітичного становища вказаної території. Цей термін нині широко вживаний в суспільних науках. Геополітика в сучасному трактуванні — це наука, яка вивчає форми політичного життя, економічних, політичних і територіальних інтересів тієї чи іншої країни у певних регіонах. Поняття геополітичного аспекту в розвитку тієї чи іншої території ми розуміємо як досконале вивчення сталих історичних та природних факторів розвитку народу, стратегічного розташування території, традицій способу життя та визвольної боротьби, стосунків із сусідами та виборювання власної державності, тактики і стратегії сусідніх держав щодо даної землі.

На нашу думку, розпочинаючи з кінця XVI ст. аж до початку Визвольної війни середини XVII ст., на Середньому Подніпров'ї склалося особливе геополітичне становище, яке вирішальним

чином впливало на хід історичних подій практично на всіх українських землях. До такого стану зумовив цілий комплекс чинників, які умовно можна поділити на дві частини: внутрішні та зовнішні.

До внутрішніх відносяться процеси масового покозачення населення Середньої Наддніпрянщини, поділ козацтва на реєстрове та низове, і саме тут проявляються особливо гостро проблеми їх взаємостосунків, процеси посилення соціально-економічного тиску на українське населення і особливо перегляду становості населення. Все це в тісному переплетенні привело до загострення взаємостосунків між козацьким, селянським населенням і владними структурами, що привело до масових повстань кінця XVI — першої третини XVII ст., головні події яких відбувалися саме на цих землях.

Внутрішні геополітичні чинники цього часу привели до утворення передумов формування козацьких збройних загонів, які пізніше виступили головною силою у Визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького, вигартували козацьких ватажків (в тому числі і самого гетьмана), які стали на чолі боротьби, розхитали систему польсько-шляхетської держави, а головне — тривалий час територія Середньої Наддніпрянщини залишалася самоуправною, що стало могутнім підґрунтям для творення Української козацької держави.

Водночас, починаючи з 20-х рр. XVII ст., загострюються стосунки між реєстровим та низовим козацтвом, що особливо проявилось у взаємовідносинах гетьманів П. Конашевича (Сагайдачного) та Я. Бородавки (Неродича), в час повстань під проводом М. Жмайла, Т. Трясила, П. Бута, Я. Острянина. Це протистояння привело до визначення особливого статусу міста Чигирина, як об'єднуючого центру, і не випадково це місто пізніше стало першою столицею козацької держави.

До зовнішніх геополітичних факторів, які особливо рельєфно проявлялися в той час на Середньому Подніпров'ї, слід віднести все зростаючі інтереси до цієї території сусідніх держав, таких як Польща, Росія, Туреччина, Кримське ханство, Придунайські князівства, Австрія, а також Ватикан. Кожна з цих сил намагалася або ж підкорити, або залучити на свою сторону населення Середньої Наддніпрянщини, використати його у боротьбі проти своїх суперників. Слід зауважити, що у першій половині XVII ст. змінюються устремління переважної більшості з названих

держав, від відкритої конфронтації з українським козацтвом, до його визнання, а також налагодженням союзницьких зв'язків.

Інший аспект цієї проблеми полягає в тому, що українське козацтво з кінця XVI ст. саме виступає активним чинником в міжнародних стосунках європейських держав. Відважні чорноморські походи на Турцію та Кримське ханство, походи на Москву, участь у бойових діях Польщі проти Турції, а також у боях французької армії призвели до утвердження слави про українське козацтво, як про значну бойову силу, добре організовану, з відважними і вправними воїнами. Важливим геополітичним фактором цього часу стало наростання протистояння європейських держав, а також Турції, яке особливо загострилося з другої чверті XVII ст. Це певним чином послабило тиск на українські землі, призвело до наростання державотворчих процесів, які особливо помітними стали саме на території Середнього Подніпров'я.

Геополітичне становище Середнього Подніпров'я справило, таким чином, суттєвий вплив на розгортання Визвольної війни середини XVII ст., перебіг її подій, утворення Української козацької держави.